

Bærekraftig utvikling i små kommuner

MARIANNE SINGSAAS

TF-notat nr. 13/2020

Tittel: Bærekraftig utvikling i små kommuner
Undertittel:
TF-notat nr: 13/2020
Forfatter(e): Marianne Singsaas
Dato: 20.02.2020
ISBN: 978-82-336-0327-4
ISSN: 1891-053X
Pris: Kan lastes ned gratis fra www.telemarksforskning.no
Framsidedfoto: Telemarksforskning
Prosjekt: Bærekraftig utvikling i små kommuner
Prosjektnr.: 20200410
Prosjektleder: Marianne Singsaas
Oppdragsgiver(e): Distriktssenteret

Spørsmål om dette notatet kan rettes til:

Telemarksforskning
Postboks 4
3833 Bø i Telemark
Tlf: +47 35 06 15 00
www.telemarksforskning.no

Marianne Singsaas er seniorforsker ved Telemarksforskning, og fagkoordinator for fagområdet regional utvikling. Hun har en doktorgrad i samfunnsutvikling og planlegging fra Norges Miljø- og Biovitenskapelige Universitet. Hennes hovedfelt er bærekraftig ressurs- og arealforvaltning, reiseliv og bred verdiskaping. Hun er en mye brukt prosessleder og foredragsholder, og har særlig bred erfaring med brukerstyrte og tverrsektorielle FoU-prosjekter.

Forord

Distriktssenteret ønsker å undersøke hvordan små kommuner, basert på natur og kulturressurser, arbeider og kan arbeide med bærekraftig utvikling de neste 10 årene.

Telemarksforskning ble i den forbindelse, som ett av fire forskningsmiljøer, bedt om å utarbeide en kunnskapsoversikt.

Distriktssenteret la fram et bredt spekter av temaer de ønsket belyst:

- Hva er viktige forutsetninger for at små kommuner med utgangspunkt i sted-bundne natur- og kulturressurser kan arbeide helhetlig med bærekraftig utvikling?
- Hvilke føringer, utfordringer og utviklingspotensiale kan FN sine bærekraftsmål gi spesielt for små norske distriktskommuner?
- Hvordan kan nasjonal politikk bidra til å styrke distriktskommunene, i samspill med fylkeskommunene, i arbeidet med bærekraftig utvikling

De enkelte forskningsmiljøene ble bedt om å gjøre de nødvendige avgrensninger innenfor rammen av oppdraget. Kunnskapsoversikten skal i neste omgang danne grunnlag for et verksted der forskere og representanter fra en ressursgruppe samt fra Distriktssenteret arbeider videre med funnene.

Bø, 20.04.2020

Marianne Singsaas

Prosjektleder

Innhold

Sammendrag	5
1. Innledning	6
1.1 Bakgrunn	6
1.2 FNs bærekraftsmål	7
1.2.1 Plan- og bygningsloven som ramme for bærekraftmålene	7
1.2.2 Implementering av bærekraftmålene i kommunene	8
1.3 FNs bærekraftsmål og små kommuner.....	10
1.3.1 Der store kommuner kan regulere, må små kommuner initiere	11
1.4 Anbefalinger	14
1.4.1 Organisering i kommunenettverk	14
1.4.2 Utvikling av relevante indikatorer for små kommuner	15
1.4.3 Bred verdiskaping som strategi	16
1.5 Avslutning.....	18
1.6 Litteratur	20

Sammendrag

Rapporten er skrevet på oppdrag fra Distriktsenteret, som ønsker å undersøke hvordan små kommuner, basert på natur og kulturressurser, arbeider og kan arbeide med bærekraftig utvikling de neste 10 årene.

Telemarksforskning ble i den forbindelse bedt om å utarbeide en kunnskapsoversikt, som i neste omgang skal danne grunnlag for et verksted der forskere og representanter fra en ressursgruppe samt fra Distriktsenteret arbeider videre med funnene.

Spørsmål Distriktsenteret ønsker belyst er følgende:

- Hva er viktige forutsetninger for at små kommuner med utgangspunkt i stedbundne natur- og kulturressurser kan arbeide helhetlig med bærekraftig utvikling?
- Hvilke føringer, utfordringer og utviklingspotensiale kan FN sine bærekraftsmål gi spesielt for små norske distriktskommuner?
- Hvordan kan nasjonal politikk bidra til å styrke distriktskommunene, i samspill med fylkeskommunene, i arbeidet med bærekraftig utvikling

De enkelte forskningsmiljøene ble bedt om å gjøre de nødvendige avgrensninger innenfor rammen av oppdraget. Rapporten vil ta utgangspunkt i kommunen som samfunnsutvikler, med plan og bygningsloven som rammeverk, og fokusere på små kommuners utfordringer, forutsetninger og muligheter til å arbeide helhetlig med FNs bærekraftsmål gjennom nettverk. Til slutt vil rapporten se hvilke muligheter en strategi med utgangspunkt i bred verdiskaping kan medføre.

Rapporten gir en introduksjon til FNs bærekraftsmål, for så å se på plan- og bygningsloven som ramme for kommunenes arbeid med bærekraftmålene. Så beskrives kort status for arbeidet med implementering av bærekraftmålene i kommunene, før fokus settes på de særegne utfordringene små kommuner står overfor, og som har direkte innvirkning på kommunenes arbeid med bærekraftmålene. Der store kommuner kan regulere, må små kommuner initiere, og rapporten avsluttes derfor med tre anbefalinger: Arbeidet med bærekraftmålene bør organiseres i kommunenettverk, det bør utvikles relevante indikatorer for små kommuner, i tett samarbeid med kommunene selv, og til slutt anbefales det at man ser på mulighetene for å bruke bred verdiskaping som strategi for et helhetlig utviklingsarbeid basert på bærekraftmålene.

1. Innledning

1.1 Bakgrunn

Distriktssenteret ønsker å undersøke hvordan små kommuner, basert på natur og kulturressurser, arbeider og kan arbeide med bærekraftig utvikling de neste 10 årene.

Telemarksforskning ble i den forbindelse bedt om å utarbeide en kunnskapsoversikt.

Spørsmål Distriktssenteret ønsker belyst er følgende:

- Hva er viktige forutsetninger for at små kommuner med utgangspunkt i stedbundne natur- og kulturressurser kan arbeide helhetlig med bærekraftig utvikling?
- Hvilke føringer, utfordringer og utviklingspotensiale kan FN sine bærekraftsmål gi spesielt for små norske distriktskommuner?
- Hvordan kan nasjonal politikk bidra til å styrke distriktskommunene, i samspill med fylkeskommunene, i arbeidet med bærekraftig utvikling

De enkelte forskningsmiljøene ble bedt om å gjøre de nødvendige avgrensninger innenfor rammen av oppdraget. Kunnskapsoversikten skal i neste omgang danne grunnlag for et verksted der forskere og representanter fra en ressursgruppe samt fra Distriktssenteret arbeider videre med funnene.

Rapporten vil ta utgangspunkt i kommunen som samfunnsutvikler, med plan og bygningsloven som rammeverk, og fokusere på små kommuners utfordringer, forutsetninger og muligheter til å arbeide helhetlig med FNs bærekraftsmål gjennom nettverk. Til slutt vil rapporten se hvilke muligheter en strategi med utgangspunkt i bred verdiskaping kan medføre.

1.2 FNs bærekraftmål

Bærekraftig utvikling ble lansert i Brundtland-kommisjonens rapport i 1987 og definert som en utvikling som imøtekommer dagens behov uten å ødelegge mulighetene for at kommende generasjoner skal få dekket sine behov. Begrepet dekker tre dimensjoner: miljø og klima, økonomi og sosiale forhold, gjerne illustrert som tre overlappende sirkler, for å understreke at bærekraft er avhengig av at alle tre dimensjonene ivaretas.

Arbeidet i retning av en bærekraftig framtid ble forsterket i 2015, da FNs Generalforsamling vedtok den felles globale arbeidsplanen Agenda 2030, en plan for å utrydde fattigdom, bekjempe ulikhet og stoppe klimaendringene og tap av arts mangfold i alle FNs medlemsland innen 2030. Handlingsplanen inneholder 17 mål og 169 delmål som omtales som bærekraftige utviklingsmål, Sustainable Development Goals (SDG). Målene skal fungere som en felles global retning for lands myndigheter, næringsliv og sivilsamfunn. FNs statistikkommisjon har videre utarbeidet 232 globale indikatorer for å følge utviklingen i bærekraftmålene internasjonalt.

Bærekraftmålene og Agenda 2030 innebærer en utvidet forståelse av hvordan dimensjonene økonomi, ulikhet og miljø er gjensidig avhengige av hverandre, og en tyngdeforskyvning i retning av å vektlegge klima- og miljømessige styrkere i balanseringen mellom de ulike bærekraftdimensjonene (Hanssen, 2019; Hanssen & Aarsæther, 2018b).

FN oppsummerer bærekraftmålene i fem P-er: People – Planet – Peace – Prosperity – Partnership, hvor den siste P-en løfter frem behovet for partnerskap på tvers av sektorer og forvaltningsnivå for å løse utfordringene verden står ovenfor. Målene innebærer en helhetlig tilnærming til framtidig oppgaveløsning på lokalt, regionalt, nasjonalt og internasjonalt nivå. Lokale og regionale myndigheter løftes i tillegg fram som nøkkelaktører i prosessen med å forene de globale målene med den lokale virkeligheten.

Også regjeringen peker på kommunenes og regionenes sentrale rolle i implementeringen av bærekraftmålene. Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging 2019-2023 legger til grunn at bærekraftmålene skal være kommuners og fylkeskommuners hovedspor for å ta tak i vår tids største utfordringer (Kommunal- og moderniseringsdepartementet, 2019).

1.2.1 Plan- og bygningsloven som ramme for bærekraftmålene

Kommunenes- og fylkeskommunenes rolle som samfunnsutvikler er forankret i plan- og bygningsloven. I en kommunal og fylkeskommunal sammenheng er det derfor nødvendig å supplere FNs fem P-er med en P for Planlegging. Plan- og bygningslovens klart uttrykte mål er å fremme bærekraftig utvikling til beste for den enkelte, samfunnet og framtidige generasjoner. Selv om norsk planlegging fremdeles er preget av en tradisjon med dype

røtter i arealplanlegging, har samfunnsplanleggingen og det strategiske perspektivet på planlegging blitt stadig mer sentralt (Amdam & Veggeland, 2016). Forarbeidene til dagens plan- og bygningslov uttrykker klart at loven skal fungere som en felles arena for ulike forvaltningsnivåer, sektorer og interesser.

Plan- og bygningsloven gir anledning til å bruke ulike plantyper avhengig av hvilke oppgaver eller formål som skal løses. Det ligger til grunn at det skal være samsvar mellom planlegging på ulike nivå gjennom et hierarki av planer. Fra før legger nasjonale forventninger, samt regionale planer føringer for kommuner og fylkeskommuners planlegging. En innføring av FNs bærekraftsmål må derfor bygge opp under og styrke plan og bygningsloven som styringsverktøy, både kommunalt, interkommunalt og regionalt.

Kommuners planlegging vil alltid medføre interessekonflikter mellom ønsket om økonomisk vekst og effektivitet, miljø- og klimahensyn og sosial rettferdighet. De tre dimensjonene i bærekraftig utvikling er oversatt til en planleggingskontekst av Campbell (2003, s. 438–440), og operasjonalisert i tre hovedkonflikter: eiendomskonflikten, mellom private interesser og kollektive goder; ressurskonflikten, mellom økonomisk vekst og miljøhensyn; og utviklingskonflikten, mellom miljøvern og sosiale fordelingshensyn.

Flere av bærekraftmålene krysse kommunegrenser, og vil kreve tiltak på interkommunalt, regionalt eller nasjonalt nivå. Det er derfor en viktig diskusjon hvilke planer som bør ligge på hvilket forvaltningsnivå, og hvilke føringer bærekraftmålene kan legge for kommunale og fylkeskommunale prioriteringer og beslutninger. Regionale planer er særlig interessante i denne sammenheng.

Regional planlegging ble innført i plan- og bygningsloven i 1979, parallelt med oppbyggingen av den sentrale miljøforvaltningen (Singsaas, 2016). Begrunnelsen var at man skulle legge til rette for samordning mellom sektorer, områder og kommuner, og erfaringer med regionale planer for villreinfjellene viser potensialet i å legge regionale føringer for kommunenes prioriteringer (Singsaas, 2014). Dette gjelder også i tilfeller hvor sektorlovgivning i utgangspunktet ville bli gitt forrang foran plan- og bygningsloven (Winge, 2018).

Viktige spørsmål når det gjelder kommunenes implementering av FNs bærekraftsmål vil derfor være hvordan kommuner håndterer arbeidet med å avveie og vekte de ulike dimensjonene mot hverandre, og hvorvidt de har tilstrekkelig veiledning og beslutningsstøtte fra fylkeskommuner og regional stat, både i tilfeller hvor målene er motstridende, men også i tilfeller hvor lokale interesser står mot nasjonale.

1.2.2 Implementering av bærekraftmålene i kommunene

Som bindeleddet mellom innbyggerne og beslutningstakerne, er lokale og regionale myndigheter de mest egnede for å forene de globale målene med den lokale virkeligheten.

Fordi bærekraftmålene ser miljø, økonomi og sosial utvikling i sammenheng, innebærer oppfølgingen av målene en helhetlig tilnærming til framtidig oppgaveløsning. Selv om bærekraftmålene er globale, er kommunenivået viktig for å sikre en bærekraftig utvikling. Her tas daglig beslutninger som er direkte koblet til FNs 17 bærekraftsmål, for eksempel vedrørende utdanning, integrering, arealplanlegging, transporthåndtering, energibruk og avfallshåndtering.

Flere norske kommuner og fylkeskommuner har startet arbeidet med implementering av bærekraftmålene, dels i arbeidet med å bygge nye kommuner og fylkeskommuner og dels for å styrke og utvikle det interne styringssystemet og planleggingen i eksisterende. Hele 84 prosent av norske kommuner ser på bærekraftmålene som viktige eller meget viktige for deres kommune, men kun en av fire kommuner har en plan for hvordan bærekraftmålene skal implementeres (Deloitte, 2018).

Sanchez Gassen m.fl. (2018) har identifisert 27 nordiske lokale myndigheter som er «fremst blant like-menn» i arbeidet med Agenda 2030, og beskriver deres prioriteringer og aktiviteter. Kommunene og regionene som fremheves, bruker bærekraftmålene til å inspirere eller veilede ny miljøpolitikk, livskvalitetsplaner, utvikling av nye nærrområder, design av lokale strategier, kommunesammenslåing og mange andre formål. De skiller seg imidlertid fra hverandre når det gjelder tilnærminger, prioriteringer og planer om å involvere lokalbefolkningen, bedrifter, sivilsamfunnet, organisasjoner og andre utfordringer og forventninger til nasjonale myndigheter.

Kommunesektoren etterspør tydeligere føringer, veiledning og retningslinjer fra nasjonale myndigheter. Eksempelvis etterspørres en tydeligere kommunikasjon av nasjonale prioriteringer og aktiviteter for 2030 Agendaen, veiledning om hvordan man jobber med bærekraftmålene, og hjelp til å overvåke fremgang (Sanchez Gassen et al., 2018). Dette er tilbakemeldinger som overlapper delvis med den bistand som etterspørres fra KS; hjelp til å oversette de globale målene til en lokal kontekst, arenaer for nettverk og erfaringsdeling og utvikling av relevante indikatorer for lokal resultatmåling. (<https://www.ks.no/fagomrader/samfunnsutvikling/barekraft/ks-stotter-kommunesektorens-barekraftsarbeid/>)

Evalueringen av plan- og bygningsloven (EVAPLAN 2008) peker på tydelige svakheter i lokale, regionale og nasjonale plan- og beslutningssystemers evne til å håndtere det nye utfordringsbildet knyttet til klimaendringer på en helhetlig måte, og likeså de økologiske, sosiale og økonomiske konsekvensene som følger av dem (Hanssen & Aarsæther, 2018a, s. 7).

Det vil framover derfor være viktig å kartlegge barrierer for effektiv implementering av bærekraftmålene i kommunal planlegging nærmere, for å avdekke behov for videre utviklingsarbeid på nasjonalt nivå.

1.3 FNs bærekraftmål og små kommuner

Også små kommuner skal innarbeide FNs bærekraftmål som rammeverk for de målsettingene kommunen som tjenesteprodusent og samfunnsutvikler skal styres etter. Spørsmålet er hvordan dette skal gjøres, og om det er trekk ved små kommuner som tilsier at bærekraftmålene gir spesielle føringer, anbefalinger eller utfordringer til små kommuner, eller om kommunene har spesielle utfordringer i å implementere bærekraftmålene.

Kommunereformen har ført til færre kommuner. Hovedtrekkene og hovedutfordringene med kommunestrukturen er likevel ikke endret. Fortsatt vil om lag halvparten av kommunene ha under 5 000 innbyggere og flere enn 120 kommuner vil ha færre enn 3 000 innbyggere.

Telemarksforskning har bistått mange små kommuner i prosessen med kommunesammenslåing, og i den forbindelse, og på eget initiativ, kartla vi bruk av FNs bærekraftmål i samfunnsplanene til de 47 nye norske kommunene (Seim, 2019, upublisert materiale). Blant de 22 kommunene som hadde ferdigstilt og offentliggjort sine samfunnsplaner per oktober 2019, hadde 14 av dem lagt FNs bærekraftmål til grunn for planarbeidet. Noen få kommuner (deriblant Asker, Larvik, Narvik og Sandefjord) har brukt bærekraftmålene som rammeverk i planarbeidet, og opplyser eksplisitt om metoder og verktøy som ble brukt i planprosessene og/eller skal brukes i oppfølgingen av planene. Ingen små kommuner rapporterte at de jobbet så konkret med bærekraftmålene.

Deloitte-rapporten "Fra globale mål til lokal handling" fra 2018 undersøker hvordan kommunene i de nordiske landene jobber med FNs mål for bærekraftig utvikling. I rapporten kommer det frem at norske kommuner ikke opplevde formuleringen av bærekraftmålene som en revolusjon, ettersom de var knyttet til temaer de hadde jobbet med i flere år. Det er imidlertid bare en av fire kommuner som har et bevisst forhold til måloppnåelsen gjennom planer og strategier.

Blant de norske respondentene, er 10 fra små (færre enn 5000 innbyggere), 22 fra mellomstore og 19 fra store (mer enn 20.000 innbyggere) kommuner. 63 prosent av respondentene fra store kommuner oppgir å ha høy kjennskap til bærekraftmålene, mens tallet fra små kommuner kun er 30 prosent. 10 % i de små kommunene opplever at de har en forpliktelse til å jobbe med bærekraftmålene fra deres kommunestyre, mot 42% i de store kommunene (Deloitte 2018).

Små kommuner i Norge ser andre hindre for gjennomføring av målene enn de store kommunene. Noen store kommuner peker på behovet for å endre tankegang og sikre oppmerksomhet og lokal interesse for bærekraftmålene. Mange små og mellomstore kommuner peker på mangel på ressurser, kompetanse og tid til å fokusere på bærekraftmålene i deres arbeidshverdag (ibid).

Planlegging er et viktig verktøy for samfunnsutvikling, og god planlegging og iverksetting er nødvendig for gode politiske prioriteringer. Samtidig er plan- og utviklingsarbeidet krevende fordi mange av småkommunene mangler plankompetanse. Det er i tillegg lite som tyder på at det vil bli lettere for små kommuner å bygge opp slik kompetanse i årene som kommer (Brandtzæg et al., 2019). Selv om kommunene har tilgang til mange planveiledere, mangler mange nødvendig kapasitet og kompetanse til å gjennomføre prosessene som skisseres i veilederne. Planarbeidet blir derfor ikke kapasitetsbyggende, og gir ikke retning for samfunnsutviklingen (Cruickshank et al., 2014).

Evalueringen av plan- og bygningsloven viser at selv om mange mindre kommuner sikrer seg plankompetanse gjennom bistand fra fylkeskommune, fylkesmann, private konsulentfirmaer eller gjennom interkommunalt plansamarbeid, så er de ikke i like stor grad som mellomstore og større kommuner i stand til å bruke planverktøyene som strategiske, politiske instrumenter. De mindre kommunene sliter videre med å operasjonalisere bærekraftbegrepet i sin planlegging, og mens de store kommunene har inkludert hele bredden av bærekraftaspektet i sine planer, vektlegger små kommuner i hovedsak den økonomiske dimensjonen (Hofstad & Aarsæther, 2018a). Mindre kommuner har også utfordringer med å få til gode medvirkningsprosesser og trekke innbyggerne med i planleggingen (Ringholm & Nyseth, 2018).

Det er grunn til å tro at små, mellomstore og store kommuner vil kunne ha ulike erfaringer med implementering av bærekraftmålene, men også ulike behov hva gjelder både retningslinjer, veiledning og støtte fra regionale og nasjonale myndigheter. For eksempel vil det kunne være behov for metodesett med innslagspunkt tilpasset de ulike kommunale virkelighetene i små, mellomstore og store kommuner. Et differensiert arbeidsverktøy og et godt utviklet metodesett for vesentlighetsvurdering vil kunne svare på denne utfordringen. Etersom mer enn halvparten av norske kommuner har færre enn 5000 innbyggere, kunne en måte å fremskynde implementeringen av bærekraftmålene i Norge være å gi disse kommunene mer hjelp og støtte til å jobbe med bærekraftmålene.

1.3.1 Der store kommuner kan regulere, må små kommuner initiere

SSB har delt opp kommunene i seks ulike sentralitetsklasser, der sentralitetsklasse 1 er mest sentral og 6 er de minst sentrale kommunene. Telemarksforsking har på oppdrag fra Distriktssenteret utført en analyse av utviklingen i kommuner med sentralitetsklasse 5 og 6, altså de minst sentrale kommunene i Norge (www.regionalanalyse.no/distrikt). Analysen viser at utfordringene små kommuner står overfor, forsterkes i takt med økt grad av desentralitet. En regional analyse av de 77 fjellkommunene, utført av Telemarksforsking (www.regionalanalyse.no/report/11016/0/1), viser at fjellkommunene har hatt 15% svakere arbeidsplassvekst enn resten av landet siden 2000. Næringslivet i Fjellkommunene har imidlertid hatt bedre vekst i verdiskapingen enn ellers i landet, og

produktiviteten og lønnsomheten i næringslivet er også bedre enn i resten av landet. Næringslivet i Fjellkommunene har altså hatt en god utvikling, men strukturelle forhold har gjort at dette ikke har gitt flere arbeidsplasser.

Telemarksforsking gjennomførte i 2019 en utredning om små kommuner (Brantzæg 2019) som undersøkte hvordan kommuner under 3000 innbyggere fyller sin rolle innenfor generalistkommunesystemet. Utredningen hadde fokus på hovedtemaene kompetanse og kapasitet, politisk og administrativ styring, utvikling og innovasjon, og interkommunalt samarbeid. Rapporten konkluderer med at den negative befolkningsutviklingen i små kommuner har ført til at de relative forskjellene mellom små og store kommunene har økt. For de minste kommunene gir dette utfordringer med stadig mindre og mer sårbare fagmiljøer, samtidig som det hele tiden er behov større kapasitet og kompetanse for å håndtere nye og mer krevende oppgaver.

Rapporten viser også at, gitt at gjeldende utvikling fortsetter, vil de små kommunene i økende grad framover ha utfordringer med å fylle rollen som generalistkommune, som følge av fortsatt nedgang i folketallet, økende andel eldre og færre i yrkesaktiv alder, en mer sårbar økonomi som følge av færre innbyggere, økt konkurranse om kvalifisert arbeidskraft og økte utfordringer med tilstrekkelig tilgang på kompetanse ut fra behovet, mangel på kompetanse innen kommunal planlegging, digitalisering, utvikling og innovasjon som grunnlag for å håndtere framtidige utfordringer og utviklingsmuligheter (Brantzæg 2019b).

Et sentralt poeng i det videre arbeidet, er derfor at en implementering av FNs bærekraftsmål må ta inn over seg den prekære situasjonen mange småkommuner står i, med en akselererende negativ utvikling i næringsliv, befolkningsantall og -sammensetning, og utfordringer med å trekke til seg kompetanse. Et videre arbeid må derfor søke å integrere bærekraftarbeidet med kommunenes arbeid med nærings- og stedsutvikling, for å bidra til økt attraktivitet i små kommuner.

Gjennom mange år har Telemarksforsking arbeidet med å utvikle analyser av stedlig attraktivitet (Vareide et al 2018). Det er flere forhold som påvirker om og hvor raskt et sted vokser. Disse kan vi dele inn i forhold stedet selv har liten mulighet til å påvirke – som vi kaller de strukturelle betingelsene til et sted, og forhold stedet selv kan gjøre noe med. Steder som har større vekst enn hva de strukturelle betingelsene skulle tilsi har skapt en tiltrekningskraft for næringsliv, besøkende og bosetting utover hva man kunne forvente – de har positiv attraktivitet.

Attraktivitetsmodellen avdekker de viktigste strukturelle drivkreftene for vekst i befolkning og arbeidsplasser, og åpner samtidig for at steder kan påvirke sin egen utvikling gjennom å bli attraktive for bosetting, bedrifter og besøk.

Hva som kjennetegner distriktskommuner som de siste årene har hatt en god arbeidsplassvekst i næringslivet er belyst i to studier, Telemarksforsking (2012) og

(2018), på oppdrag for Distriktsenteret. Svarene er sammensatte og handler naturligvis om lokale forhold – og til en viss grad tilfeldigheter. I de suksessrike distriktskommunene er det klare spor av det forskerne kaller en offensiv og optimistisk kultur. I 2018-studien poengteres det at kommunen ikke kan skape en positiv utviklingskultur alene, men kommunens evne til å engasjere og mobilisere er viktig. Sentralt er også kommunens rolle som tillitsskaper, samt ildsjelers innsats og evne til å raskt gripe de muligheter som byr seg.

I forbindelse med Småkommuneprogrammet har Trøndelag Forskning og Utvikling og Agderforskning sett på samfunnsutviklingskapasiteten i 41 små kommuner i 15 fylker. Målet er å gi et bilde på hva som fremmer eller hemmer utviklingskapasiteten, og gi noen gode eksempler på vellykka utviklingsstrategier. Rapporten trekker fram to felles utfordringer ved små kommuner: Kommuneorganisasjonen har en relativt stor betydning for utviklingsarbeidet, fordi andre større aktører ofte ikke finnes, og at det handler om å skape vekst i områder med til dels store avstander og med begrensede menneskelige ressurser. (Cruickshank, Vasstrøm, Sivertsen, & Haugum, 2014). Den kommunale rollen som utviklingsaktør er altså spesielt viktig i små kommuner, og det har vært flere nasjonale satsninger som har fokusert på å styrke utviklingskapasiteten i små kommuner (LUK-programmet, Småkommuneprogrammet).

Samtidig viser Telemarksforskings (2012, 2018) gjennomgang av attraktive distriktskommuner, at det sjelden eller aldri er kommunen alene som har skapt attraktiviteten. Attraktivitet skapes gjennom et samspill mellom alle aktører i lokalsamfunnet. Kommunen, næringslivet og frivillig sektor er kanskje de viktigste aktørene i denne sammenhengen. For å skape nok kraft i utviklingsarbeidet må aktørene dra i samme retning. For å legge til rette for utvikling på regionalt og lokalt nivå har fokuset tradisjonelt vært på samhandling mellom privat sektor, offentlig sektor og kompetansemiljøer, beskrevet som en triple helix-modell (Porter, 1990). Gjennom følgeevaluering av to nasjonale verdiskapingsprogrammer i perioden 2006-2014, ble modellen utvidet til en kvadrupel helix-modell (Brandtzæg & Haukeland, 2019). Dette fordi triple helix-modellen utelukker en viktig sektor i arbeidet med stedsinnovasjon, nemlig frivillig sektor.

I FN's bærekraftsmål nr. 17 heter det at for å lykkes trengs det nye og sterke partnerskap. Myndigheter, næringslivet og sivilsamfunnet må samarbeide for å oppnå bærekraftig utvikling. Modeller for involvering, medvirkning og samarbeid er dermed sentralt. I mange små kommuner er utfordringen å unngå nedgang og skape ny aktivitet. Da er utfordringen å mobilisere alle gode krefter i samfunnet til innsats.

1.4 Anbefalinger

1.4.1 Organisering i kommunenettverk

Telemarksforsking utarbeidet nylig et analyse- og indikatorverktøy for Horten kommune, slik at kommunens politiske og administrative ledelse skal kunne følge med på tilstanden og den helhetlige utviklingen i Horten-samfunnet. Analysen og indikatorene er basert på de strategiske målene i kommuneplanens samfunnsdel (Magnussen, Vareide, Thorstensen, Kvernenes, & Hjertstrøm, 2019).

Arbeidet er tatt videre i nettverk for forskningsbasert planlegging, hvor Telemarksforsking samarbeider med 9 norske kommuner om å øke kunnskapen om hvordan en kommune kan påvirke samfunnsutviklingen i ønsket retning.

Nettverk for forskningsbasert planlegging

Et nettverk av 9 kommuner og Telemarksforsking skal samarbeide om å øke kunnskapen om hvordan en kommune kan påvirke samfunnsutviklingen i ønsket retning. Nettverket består av kommunene Fredrikstad, Sarpsborg, Indre Østfold, Drammen, Horten, Tønsberg, Notodden, Bø og Seljord. Det skal utarbeides analyser for benchmarking av samfunns- og næringsutvikling for alle kommunene hvert år. Nettverket samles to ganger hvert år for erfaringsutveksling.

I mai 2019 regjeringen fram Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging 2019-2023, som legger til grunn at bærekraftmålene skal være kommuners og fylkeskommuners hovedspor i samfunnsutviklingen. Gjennom nettverket videreutvikles verktøyet som ble laget for Horten kommune til å også omfatte indikatorer til FNs bærekraftmål.

En av kommunene i nettverket, Tinn kommune, har som den første kommunen i Vestfold og Telemark, satt i gang arbeidet med sertifisering som bærekraftig reisemål. Reiseliv er hovedsatsningsområde for næringsutvikling i Tinn kommune, og Reiselivsstrategien for 2019-2029 baseres på FNs 17 bærekraftmål, og løfter sertifisering som bærekraftig reisemål øverst på agendaen. Telemarksforsking deltar i styringsgruppen for prosjektet.

I tillegg til å utvikle indikatorer i samspill med kommunene, vil Telemarksforsking se på muligheter for følgeforskning av nettverksarbeidet. Det ligger et stort læringspotensiale i å kartlegge hvordan arbeidet med implementering av bærekraftmålene forankres i politiske prosesser og styringsdokumenter i kommunene og fylkeskommunene, men også om og eventuelt hvordan politisk nivå er involvert i implementeringsarbeidet gjennom deltakelse i medvirkningsprosesser, arbeids- eller styringsgrupper, partnerskap og/eller nettverk mv. Det er også av interesse å undersøke hvorvidt kommunene gjennomfører disse styringsprosessene innenfor plan- og bygningslovens juridiske rammeverk, eller om, og i så fall hvorfor, de velger å gjennomføre separate strategiske prosesser knyttet til bærekraftmålene. Et viktig spørsmål vil da være hvordan målene senere forankres i planverket.

Tilbakemeldingene fra de deltagende kommunene er at både nettverket, og det at nettverket støttes av en forskningsinstitusjon, bidrar til å utvide kommunenes utviklingskapasitet. Denne type nettverksorganisering, der små kommuner deler erfaringer og kunnskap, og med faglig input, vil nok være avgjørende for implementering av bærekraftmålene i små kommuner. Nettverkene vil styrke kommunenes utviklingsarbeid. Slike nettverk må i tillegg utvikles og støttes av regionale og nasjonale aktører.

1.4.2 Utvikling av relevante indikatorer for små kommuner

FNs bærekraftsmål består av 17 mål og 169 delmål og har definert 232 indikatorer for måling. Flere norske kommuner har startet arbeidet med å implementere FNs bærekraftsmål i sin planlegging og virksomhet. Dels i arbeidet med å bygge nye kommuner, og dels for å styrke og utvikle det interne styringssystemet og planleggingen i eksisterende kommuner. Hele 84 prosent av norske kommuner ser på bærekraftmålene som viktige eller meget viktige for deres kommune (Deloitte, 2018). Målet om bærekraftig utvikling er dermed gjennomgående i kommunal sektor. Stadig flere kommuner og fylkeskommuner tar i bruk FNs bærekraftsmål. Noen bruker dem som et bærende prinsipp som legges til grunn i planleggingen, mens andre viser hvordan satsingsområdene de har fastsatt svarer ut målene. Noen trekker fram FN-mål som er særlig viktige for dem, mens andre måler og rapporterer på alle de 17 målene.

Både i Norge og internasjonalt pågår arbeid med å identifisere og utvikle indikatorer kommunesektoren kan bruke i sin overvåking av bærekraftmålene (Se eksempelvis Bruvoll & Pedersen, 2019; Nordtveit, 2018; Sweco, 2018). Eksempelvis har Viken fylkeskommune utarbeidet en egen statistikkbank, og samarbeider med kommuner og regioner fra ulike deler av verden om å utvikle indikatorer/måleverktøy gjennom OECD-prosjektet A Territorial Approach to the SDGs. Det eksisterer imidlertid ingen felles standarder eller retningslinjer for slike analyse- og indikatorverktøy, og KMD har igangsatt en pågående utredning som skal danne et kunnskapsgrunnlag for videre arbeid.

Telemarksforskning har lang erfaring med kunnskapsbaserte analyser om lokal og regional samfunnsutvikling. Årlig gjør vi analyser om både attraktivitet, nærings- og befolkningsutvikling, kultur- og idrettsliv og kommuneøkonomi på oppdrag fra kommuner, regioner, Distriktssenteret og andre lokale og regionale utviklingsaktører. Gjennom slike arbeid har vi fått god oversikt over hva som finnes av subjektive og objektive data og indikatorer på kommunalt og regionalt nivå, og både på tjeneste- og samfunnsnivå.

Vår erfaring er at behovet for og etterspørselen etter overordnede samfunnsindikatorer er stort blant beslutningstakere i kommunesektoren. Med det mener vi indikatorer som gjør det mulig å overvåke den helhetlige samfunnsutviklingen i kommuner og regioner, og

som samtidig er lette å tolke og kommunisere. I tillegg bør indikatorene måle forhold kommunene og fylkeskommunene selv kan påvirke gjennom politiske prioriteringer

Bærekraftutfordringer som krysser territorielle grenser utgjør også en utfordring knyttet til indikatorer. I slike tilfeller vil en rapportering via KOSTRA-tall i flere sammenhenger være lite dekkende, og alternative indikatorer vil måtte utvikles for at kommuner og fylkeskommuner skal kunne måle effekten av egen innsats. (Magnussen, Vareide, et al., 2019).

Når bærekraftmålene skal ligge til grunn for kommunal og regional planlegging, slik regjeringen signaliserer i «Nasjonale retningslinjer til regional og kommunal planlegging», må indikatorene utvikles til å være styringsverktøy og hjelpemidler for kommunal og fylkeskommunal planlegging. Det bør derfor framover fokuseres på dette punktet, og legges opp til et utviklingsarbeid som tar inn i seg små kommuners behov for å arbeide med attraktivitet. Basert på samarbeidet med kommunesektoren, er det Telemarksforskings erfaring at det i videre arbeidet med utvikling av indikatorer, vil det være viktig med differensierte verktøy og indikatorer, slik at en helhetlig tilnærming til bærekraftmålene også blir relevant for små kommuner. Det vil kreve økt fokus på informasjon, samhandling og koordinering på tvers av sektorer og myndighetsområder, også på nasjonalt nivå

1.4.3 Bred verdiskaping som strategi

Med utgangspunkt i følgeevalueringene av verdiskapingsprogrammene, har Telemarksforskning nylig publisert en vitenskapelig artikkel om bred verdiskaping som strategi for bærekraftig stedsutvikling (Brandtzæg & Haukeland, 2019). Bred verdiskaping handler om å få til et gjensidig forsterkende samspill mellom miljømessig, kulturell, sosial og økonomisk verdiskaping. Telemarksforskning har gjennomført en rekke forskningsprosjekter rundt verdiskaping basert på natur- og kulturressurser over de siste 12 år (Brandtzæg & Haukeland, 2008, 2009, 2010, 2011a, 2011b, 2012, 2013; Riksantikvaren, 2011; Haukeland & Brandtzæg, 2009, 2011a og 2011b, 2014).

Blant de mest sentrale prosjektene er følgeevalueringene av Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet (2006-2010), sammen med Nordlandsforskning og følgeevalueringen av Naturarven som verdiskaping (2009-2014), evaluering av det nasjonale programmet for Nasjonalparklandsbyene (Haukeland & Hvitsand, 2015) og følgeforskning i programmet Verdiskaping og Innovasjon basert på natur og kultur (VINK) (2011-2016), ledet av Oppland fylkeskommune, og bidrag til Distriktssenterets arbeid med bred verdiskaping (2016-2018).

Telemarksforskning har studert over 30 caseområder rundt omkring i landet og flere hundre tiltak som på en eller annen måte har jobbet med natur- og kulturarven som ressurs for verdiskaping og stedsutvikling.

Begrepet bred verdiskaping lå som premiss for verdiskapingsprogrammene, og som et konsept i norsk politikk kan vi spore begrepet tilbake til blant annet St meld nr. 16 (2004-2005) Leve med kulturminner, hvor følgende står: «Kulturminner og kulturmiljøer blir i for liten grad tatt i bruk som ressurs i samfunnsutviklingen. De kan gi grunnlag for kulturell, sosial, økonomisk og miljøvennlig utvikling og verdiskaping i lokalsamfunn og næringsliv» (s. 15) I St. meld. nr. 22 (2004-2005): Kultur og Næring samme år, står det at »[b]egrepet verdiskaping og utvikling er ikke avgrenset til økonomisk vekst og fordeling av materielle goder, men utvidet til å omfatte både kulturelle, sosiale og økonomiske dimensjoner». Det blir understreket at den kan være nyttig å operere med et vidt verdiskapingsbegrep forankret i ideen om bærekraftig utvikling. Landbruks- og matmeldingen (2011-2012) følger opp med å slå fast følgende: «Departementet vil bidra til en bred verdiskaping som samtidig forener forvaltning og bevaring av natur og kultur» (Kap. 8.7). I Meld. St. 35 Framtid med fotfeste (2012-2013) understrekes det også at «Bred verdiskaping basert på kultur- og naturarv er et gjensidig forsterkende samspill mellom miljømessig, kulturell, sosial og økonomisk verdiskaping» (Kap., 4.4). Også i Reiselivssatsingen fra 2012 finner vi «Regjeringen ønsker å utvikle og fremme Norge som bærekraftig reisemål på en måte som tar vare på og styrker natur, kultur, miljø, sosiale og økonomiske levedyktighet i et langsiktig perspektiv» (Kap 3.1). Og i Meld. St. 18 (2015-2016) Friluftsliv: Natur som kilde til helse og livskvalitet står det «Bred verdiskaping som et forsterkende samspill mellom miljømessig, kulturell, sosial og økonomisk verdiskaping anses som et bidrag til bærekraftig utvikling» (s. 99).

Distriktssenteret har videreutviklet begrepet, og i rapporten «Verdiskaping basert på natur- og kulturressurser: Kva kan vi lære av Lom, Røros, Vega og Lysefjordområdet», fra 2017, finner vi følgende:

Vi har lagt den breie verdiskapinga til grunn for arbeidet med rapporten, ettersom vi trur denne tilnærminga kan vera godt eigna til å styrka arbeidet med berekraftig lokal samfunnsutvikling og byggje bru mellom ulike interesser. Brei verdiskaping er ei tilnærming som går på tvers av ulike fagområde, og dette omgrepet har blitt nytta i tidligare tverrdepartementale program... Vi har erfart at brei verdiskaping handlar om langsiktig planlegging og prioriteringar, med utgangspunkt i kunnskap om korleis dei ulike formene for verdiskaping spelar saman (Distriktssenteret 2017, s. 2) I 2018 kom Distriktssenteret med et eget temahefte med tittelen «Verdiskaping i ditt lokalsamfunn» der «Bærekraft og bred verdiskaping» er ett av kapitlene (Distriktssenteret, 2018).

Bred verdiskaping omfatter miljømessig, kulturell, sosial og økonomisk verdiskaping:

- Miljømessig verdiskaping (utvikling av verdier knyttet til natur, kulturminner, kulturmiljøer og landskap)
- Kulturell verdiskaping (utvikling av verdier knyttet kunnskap, symboler, stolthet, identitet og tilhørighet)
- Sosial verdiskaping (utvikling av verdier knyttet til samarbeid/samhandling, fellesskapsfølelse, eierskap, gjensidig forståelse og tillit mellom ulike aktører)

- Økonomisk verdiskaping (utvikling i forhold til nye eller eksisterende næringsvirksomheter, økt omsetning, økt lønnsomhet, økt sysselsetting, økonomiske underleveranser og andre økonomiske ringvirkninger)

Samspeillet mellom ulike former for verdiskaping er viktig. Et gjensidig forsterkende samspill er en forutsetning for bærekraftig utvikling.

Det som i ulike verdiskapingsprosjekter blir trukket fram som de viktigste suksessfaktorene for å lykkes, er et fokus på samhandling, der tillitsbygging framstår som en nøkkelfaktor. Internasjonale undersøkelser viser også at tillit er viktig for å skape utvikling, og Telemarksforskning har gjennomført flere tillitsmålinger i norske kommuner og regioner (Se for eksempel Magnussen, Aastvedt, Vareide, & Thorstensen, 2019).

Modellen for bred verdiskaping tar opp i seg behovet for verdiskaping små kommuner har. Bred verdiskaping kan være et egnet verktøy for kommunenes arbeid med bærekraftsmålene: Ved å gruppere de 17 målene inn i en bærekraftkontekst, med sosial verdiskaping i midten, vil man ha et verktøy for samfunnsutvikling og bærekraftig vekst, og utvikling av indikatorer vil være et viktig verktøy for å måle framgangen, og sikre en god bærekraftledelse.

En strategiplan for FNs bærekraftsmål forankret i bred verdiskaping vil gjøre det lettere å utarbeide mål og tiltak knyttet til de ulike formene for verdiskaping; å øke forståelsen for samspeillet mellom de ulike formene for verdiskaping, å klargjøre behovet for medvirkning fra ulike aktører og initiering av bottom-up-prosesser; å styrke det konseptuelle grunnlaget for fremme en bærekraftig utvikling, å øke forståelsen for behovet for et godt samspill på tvers av sektorer og myndighetsgrenser og å skape bevissthet om behovet for helhetlige og langsiktige satsinger.

Bred verdiskaping som kommunal utviklingsstrategi er avhengig av samhandling på tvers av sektorer og forvaltningsnivå. Gjennom bred verdiskaping som strategi, vil lokale natur- og kulturressurser kunne bidra til en bærekraftig stedsutvikling i små kommuner. Modellen krever imidlertid at områdene ikke blir satt opp mot hverandre, men at man klarer å få til et «gjensidig forsterkende samspill mellom miljømessig, kulturell-, sosial- og økonomisk verdiskaping. Dette er en forutsetning for bærekraftig stedsutvikling.» (Haukeland og Brantzæg 2019 s. 48)

1.5 Avslutning

Det ligger et stort potensiale i å videreutvikle bred verdiskaping som et redskap for bærekraftig kommunal planlegging i små kommuner. Bred verdiskaping har et potensiale i å overskrive tradisjonelle sektorskiller, og samtidig overskride tradisjonelle bruk-vernkonflikter. I tillegg tar bred verdiskaping opp i seg små kommuners behov for økt verdiskaping for en bærekraftig framtid. De 17 bærekraftmålene, rammet inn av teorien om bred verdiskaping, vil kunne utgjøre et styringsverktøy for kommunene, som er

forskningsmessig validert for på best mulig måte å kunne ivareta målet om en bærekraftig utvikling i små kommuner. Dette understrekes av Telemarksforskings teori om attraktivitetsmodellen, som viser at en bred tilnærming er avgjørende.

Små kommuners svake institusjonelle kapasitet tatt i betraktning, vil støtte til utvikling av interkommunale nettverk, samt veiledning og faglig støtte til disse, sannsynligvis være avgjørende for om små kommuner lykkes i å implementere bærekraftmålene. Som nevnt overfor, er det i tillegg et potensiale for økt, bred verdiskaping for små kommuner, som kan realiseres gjennom å bruke bærekraftmålene, fokusert gjennom bred verdiskaping som linse. For at små kommuner skal kunne utløse dette potensialet, er det nødvendig med støtte og tilrettelegging fra regionale og sentrale myndigheter og organisasjoner.

For å stimulere til utviklingsarbeid med basis i bred verdiskaping på en bedre måte enn i dag, er det både i offentlig forvaltning og i offentlig virkemiddelpolitikk et tydelig behov for å legge bedre til rette for en mer helhetlig tilnærming til verdiskaping. Det vil kreve økt fokus på informasjon, samhandling og koordinering på tvers av sektorer og myndighetsområder, også på nasjonalt nivå.

Det må understrekes at arbeidsmåten og hvordan arbeidet organiseres, er like viktig som de målene det jobbes mot. Arbeidet med FNs bærekraftmål må kombineres med arbeid for å utvikle attraktivitet, og gitt den svake institusjonelle kapasiteten i mange små kommuner, blir et fokus på å aktivisere hele befolkningen, gjennom brede samskappingsprosesser, ekstra viktig.

1.6 Litteratur

- Aall, C., Høyer, K. G., & Lafferty, W. M. (Red.). (2002). *Fra miljøvern til bærekraftig utvikling: Lokale agendaer, tiltak og utfordringer i kommunene*. Oslo: Gyldendal.
- Amdam, J., & Veggeland, N. (2016). *Teorier om samfunnsstyring og planlegging (2. opplag)*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Asplan Viak (2018): *Bærekraftsrapport for Buskerudsamfunnet, med I. Nordtveit, Rapport 23.03.18*.
- Bjørnstad, K. (2009). *Regionalparker i Europa. Integreringsaktør for en bred verdiskaping?* Telemarksforskning. Tf-notat nr. 60.
- Brandtzæg, B. A., & Haukeland, P. I. (2019a). *Bred verdiskaping som strategi for bærekraftig utvikling*. Tidsskrift for utmarksforskning 2019-1. Hentet fra <http://hdl.handle.net/11250/2599217>
- Brandtzæg, B. A., Lunder, T. E., Aastvedt, A., Groven, S., Thorstensen, A., & Møller, G. (2019b). *Utredning om små kommuner*. TF-rapport nr 473. Bø: Telemarksforskning.
- Brandtzæg, B.A. & Haukeland, P.I. (2013). *Naturarven som verdiskaper*. Statusrapport 2013. Telemarksforskning. TF-notat nr. 22.
- Brandtzæg, B.A., & Haukeland P.I. (2009). *Verdiskapingsprogrammet for kulturminner. Årsrapport 2008*. Oppsummering og anbefalinger. Telemarksforskning-Bø. TF-notat nr. 18.
- Brandtzæg, B.A., & Haukeland, P.I. (2008). *Verdiskapingsprogrammet for kulturminner. Årsrapport 2007*. Oppsummering og anbefalinger. Telemarksforskning. TF-notat 11.
- Brandtzæg, B.A., & Haukeland, P.I. (2010). *Verdiskapingsprogrammet for kulturminner-årsrapport 2009*. Telemarksforskning. TF-notat nr. 11.
- Brandtzæg, B.A., & Haukeland, P.I. (2011a). *Verdiskapingsprogrammet for kulturminner. Årsrapport for 2010 med utviklingstrekk gjennom prosjektperioden*. Telemarksforskning. TF-notat nr. 5.
- Brandtzæg, B.A., & Haukeland, P.I. (2011b). *Naturarven som verdiskaper*. Statusrapport 2010. Telemarksforskning. TF-notat nr. 14.
- Bruvoll, A.G. og Pedersen, S. (2019): *Planlegging, oppfølging og realisering av gevinster i kommune- og fylkessammenslåinger*. Menon-publikasjon nr 3/2019
- Campbell, S., & Fainstein, S. (2003). *Reading in Planning theory*. Oxford: Blackwell Publisher Ltd.
- Cruickshank, J., Vasstrøm, M., Sivertsen, H., & Haugum, M. (2014). *Samfunnsutviklingskapasitet i småkommuner. En studie av 41 småkommuner*. Rapport fra Agderforskning og Trøndelag Forskning og utvikling for Komeptansesenter for Distriktsutvikling.

- Deloitte. (2018). Fra globale mål til lokal handling. Deloitte.
- Distriktssenteret (red. E. Veivåg Helseth & R. Werner Vangsnes). (2018). Verdiskaping i ditt lokalsamfunn: Temahefte om verdiskaping basert på natur- og kulturressurser.
- Distriktssenteret. (2014). Regionalparker i Norge: Hva er oppnådd og hva er merverdien?. Dato: 16.05 2014.
- Hammer, T. (2007). Biosphere Reserves: An Instrument for Sustainable Regional Development? The Case of Entlebuch, Switzerland. I Mose, I. (Red.): Protected Areas and Regional Development in Europe. Towards a New Model for the 21st Century (s. 39-54). UK: Ashgate.
- Hanssen, G. S. (2019). FN's bærekraftsmål, styring og samstyring. Notat til verksted for regional utvikling. NIBR-OsloMet.
- Hanssen, G. S., & Aarsæther, N. (2018a). Pbl (2008) – en lov for vår tid? Plan, 50(3), 2–7. Hentet fra idunn.no.
- Hanssen, G. S., & Aarsæther, N. (2018b). Pbl (2008)—En lov for vår tid? Plan, 50(3), 2–7.
- Haukeland, P.I. et al. (2010). Landskapsøkonomi: Bidrag til bærekraftig verdiskaping, landskapsbasert entreprenørskap og stedsutvikling. TF-rapport 263.
- Haukeland, P.I., & Brandtzæg, B.A. (2009). Den brede verdiskapingen. Et bærekraftig utviklingsperspektiv. Telemarksforskning. TF-notat nr. 20.
- Haukeland, P.I., & Brandtzæg, B.A. (2014). Naturarv skaper verdier: Sluttanalyse av verdiskapingsprogrammet Naturarven som verdiskaper. Telemarksforskning. TF-rapport 351.
- Haukeland, P.I., & Hvitsand, C. (2015). Kulturarv og bred verdiskaping. Telemarksforskning. TF-rapport nr 61.
- Haukeland, P.I., Brandtzæg, B.A., Clemetsen, M., Krogh, E. & Bjørnstad, K. (2007). Nettverket: Natur- og kulturparker i Norge. En fagtur til England 25.-28.11.07. Telemarksforskning og Universitetet for Miljø- og Biovitenskap. TF-notat nr. 1.
- Haukeland, P.I., Svardal, S. Brandtzæg, B.A., Clemetsen, M., Krogh, E., Bjørnstad, K., Mose, I., Siegrist, D. Hammer, T., & Weixlbaumer, N. (2010). Landskapsøkonomi. Bidrag til bærekraftig verdiskaping, landskapsbasert entreprenørskap og stedsutvikling. Med eksempler fra regionalparker i Norge og i Europa. Telemarksforskning. TF-rapport nr. 263.
- Haukeland, P.I., & Brandtzæg, B.A. (2011a). Naturarven som grunnlag for bred verdiskaping. Samlede oppstartanalyser fra verdiskapingsprogrammet Naturarven som verdiskaper. Telemarksforskning. TF-notat nr. 52/2011.
- Haukeland, P.I., & Brandtzæg, B.A. (2011b). Nasjonalparklandsbyene: En evaluering. Telemarksforskning. TF-notat nr. 2.

- Hofstad, H., & Aarsæther, N. (2018a). Samfunnsdelen—Flaggskipet i pbl-flåten? I N. Aarsæther & G. S. Hanssen, Plan- og bygningsloven 2008—Fungerer loven etter intensjonene? Oslo: Universitetsforlaget.
- Kobro, L. U., Vareide, K. og Hatling, M. (2012): Suksessrike distriktskommuner – en studie av kjennetegn ved 15 norske distriktskommuner. Tf-rapport nr 303, Bø:Telemarksforsking
- Magnussen, E., Aastvedt, A., Thorstensen, A., & Vareide, K. (2019). Nye grep for en ny framtid. Søndre Land kommune i møte med framtida. TF-rapport nr 481. Bø: Telemarksforsking.
- Magnussen, E., Aastvedt, A., Vareide, K., & Thorstensen, A. (2019). Omstillingsbehov i Søndre Land kommune. Søndre Land kommune i møte med framtida. TF-rapport nr 478. Bø: Telemarksforsking.
- Magnussen, E., Vareide, K., Thorstensen, A., Kvernenes, M. S., & Hjertstrøm, H. K. (2019). Ståstedsanalyse. Horten kommune. TF-rapport nr 486. Bø: Telemarksforsking.
- Nordtveit, I. (2018). Bærekraftsrapport for Buskerudsamfunnet. Bergen: Asplan Viak.
- Porter, M. E. (1990). The Competitive Advantage of Nations. London: Macmillan, Etzkowitz & Leydesdorff.
- Riksantikvaren. (2011). Kulturminner i bruk -verdi, vekst og vern. Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet 2006 – 2010. Sluttrapport fra Riksantikvaren. Oslo: Riksantikvaren.
- Ringholm, T., & Nyseth, T. (2018). Medvirkning. I N. Aarsæther & G. S. Hanssen, Plan- og bygningsloven 2008—Fungerer loven etter intensjonene? Oslo: Universitetsforlaget.
- Sanchez Gassen, N., Penje, O., & Slåtmo, E. (2018). Global goals for local priorities: The 2030 Agenda at local level. Stockholm: Nordregio.
- Seim, J. (2019, upublisert). Kartlegging av FNs bærekraftsmål i nye norske kommuner.
- Singsaas, M. (2014). Regional planlegging i villrein fjella: Styrt koordinering? Kart og Plan, (4/2014).
- Singsaas, M. (2016). Regional planlegging som redskap for helhetlig arealplanlegging. PhD-avhandling ved Norges Miljø- og Biovitenskapelige Universitet.
- SSB (2018): Indikatorer til FNs Bærekraftsmål Kartlegging av tilgjengelig statistikk i Norge for måling av FNs bærekraftsmål, med E. Nørgaard, L. M. Rognerud og A. Storrud, Notater 01.
- Svardal, S., Clemetsen, M., & Bjørnstad, K. (2008). Regionalpark som utviklingsstrategi. En introduksjon. Telemarksforsking. TF-notat nr. 16.
- Sweco. (2018). Suggested indicators & toolbox. Attractive and sustainable Nordic towns and regions.
- Vareide, K., Storm, H. N., Svardal, S., & Groven, S. (2018). Suksessrike distriktskommuner anno 2018. TF-rapport nr 442. Bø: Telemarksforsking.

Verdenskommisjonen for miljø og utvikling 1987. Vår felles framtid. Oslo: Tiden Norsk Forlag.

Winge, N. (2018). En felles arena for sektorer og interesser. I G. S. Hanssen & N. Aarsæther (Red.), Plan- og bygningsloven—Fungerer loven etter intensjonene? Oslo: Universitetsforlaget